

ועשית מעקה לגגך

"כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו" (דברים כב ח)¹

ספרי דברים פסקא רכט

ועשית מעקה לגגך, מצות עשה. ולא תשים דמים בביתך, מצות לא תעשה.²
ועשית מעקה לגגך, אין לי אלא גג, מנין לרבות בורות שיחים ומערות חריצים ונעיצים? תלמוד לומר ולא תשים דמים בביתך.³

רמב"ן דברים פרק כב פסוק ח

ועשית מעקה - מצות המעקה מחודשת, או מבוארת מלא תעמוד על דם רעך.⁴

רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא

הלכה א: מצות עשה לעשות אדם מעקה לגגו ... והוא שיהיה בית דירה, אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן אינו זקוק לו. וכל בית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות פטור מן המעקה.⁵

הלכה ג: גובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים כדי שלא יפול ממנו הנופל, וצריך להיות המחיצה חזקה כדי שישען האדם עליה ולא תיפול. וכל המניח גגו בלא מעקה ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר: "ולא תשים דמים בביתך".⁶

הלכה ד: אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שייכשל בו אדם וימות כגון שהייתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים, חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא ייפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהישמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה שנאמר: "השמר לך ושמור נפשך" (דברים ד' ט).⁷

¹ לגבי המילה מעקה, ראה פירוש רשב"ם ואבן עזרא על הפסוק שמסכימים שזו מילה יחידנית ש"אין לה חבר (רע) בתורה" שמקורה הוא כאן ואין לחפש לה מילים קרובות, כגון עקה או מועקה. ראה גם מילון אבן שושן. על"פ תחביר הפסוק נדיר ומיוחד כי הוא מכיל ארבעה חלקים ברויים: אירוע (נסיבות) - כי תבנה בית, עשה (מצווה) - ועשית מעקה, מניעה (לא תעשה) - ולא תשים דמים, ונימוק (רציונל) - כי ייפול הנופל; הכל ברצף והמשכיות.

² מאפיין בולט של ספר דברים הם צמדים משלימים של "מצוות עשה" ו"מצוות לא תעשה". ראה מדרש תנאים לדברים פרק כג פסוק כא: "לנכרי תשיך - זו מצות עשה: ולא אחיך לא תשיך - זו מצות לא תעשה". ראש השנה ו' ע"א: "מוצא שפתיך - זו מצות עשה, תשמר - זו מצות לא תעשה". ילקוט שמעוני ראה רמז תתפז: "אחרי ה' אלהיכם תלכו זה עשה ... ואת מצותיו תשמרו זו מצות לא תעשה". ילקוט שמעוני שופטים רמז תתקיא: "על פי התורה אשר ירוך ... זו מצות עשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך - מצות לא תעשה". ילקוט שמעוני שופטים רמז תתקיג: "שום תשים עליך מלך - זו מצות עשה, לא תוכל לתת עליך איש נכרי - זו מצות לא תעשה". וכן רבים. האם זה רק לחיזוק וחייב כפול (עשה ולא תעשה) או שיש נפקא מינה מעשית או הלכתית לכפל זה?

³ מצד מצוות העשה: "ועשית מעקה לגגך", יש הגדרות וקריטריונים שונים מתי חייבים בה ומתי לא. חלקם נראה בהמשך. אבל מצד האיסור, מצוות הלא תעשה: "לא תשים דמים בביתך", החיוב מורחב גם לבורות, חריצים וכו', כל מכשול שאדם יכול להינזק בו. והורחבו הדברים עוד יותר בגמרא מסכת כתובות מא ע"ב: "ר' נתן אומר: מנין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו, ולא יעמיד סולם רעוע בתוך ביתו? שנאמר: ולא תשים דמים בביתך". ראה ספר החינוך שקורא למצוות הלא תעשה (תקמז, או תקסז): שלא להניח המכשולים: "שלא להניח המכשולים והמוקשים בארצותינו ובבתנו כדי שלא ימותו ולא יזוקו בם בני אדם". לא "לא לשים", אלא "לא להניח המכשול". לפנות ולסלק. שהמכשול לא יהפוך חו"ח לשכול. ומה עם מכשולים ברשות הרבים?

⁴ ראה הקדמת הרמב"ן לספר דברים: "הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה יבאר בו משה רבנו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל" ושם הוא מסביר שכל המצוות נאמרו למשה בסיני (ולכן אין "וידבר ה' אל משה לאמר" בכל ספר דברים), אבל עדיין יש להבחין בין מצוות "מחודשות" ובין מצוות "מבוארות" שחוזרות ומתבררות כאן (ושני המקרים צריכים הסבר!). לכאורה, מצוות מעקה היא בברור מחודשת ומזכרת לראשונה כאן, אבל הרמב"ן רואה אפשרות שהיא חלק ממצווה רחבה ומקיפה יותר של "לא תעמוד על דם רעך". ובדברינו לפרשת **קדושים** (עשרת הדברות) הראינו ש"לא תעמוד על דם רעך" הוא הרחבה של לא תרצח! ראה גם דבריו של רמב"ן במצווה אחרת בפרשתנו, בן סורר ומורה, דברים פרק כא פסוק יח: "וגם זו מצוה מחודשת. או מבוארת מן כבוד את אביך ואת אמך (שמות כ' יב) ואיש אמו ואביו תיראו".

⁵ ובגמרא בבא קמא נא ע"א משמע שגם בית שהוא נמוך מעשרה טפחים (כדין סוכה?) אינו חייב במעקה. אפשר שהמשותף לשניהם, פחות מארבע על ארבע בשטח או עשרה טפחים בגובה, הוא שמדובר בבית מיניאטורי שאין סכנה שיפלו ממנו. ולגבי שאר הפטורים שהביא שם הרמב"ם ראה השגות הראב"ד שם שמצטט את הספרי אשר מחייב את בית האוצרות ובית הבקר ולעומת זאת פוסק את בית שער ואכסדרה ומרפסת (כנראה לא מרפסת שלנו). ובהלכה ב הסמוכה פוסק הרמב"ם בתי נכסת ובתי מדרש "לפי שאינן עשויים לדירה" (חולין קלו ע"א). כל הפטורים האלה הם, כך נראה, מדין מצוות העשה של "ועשית מעקה" (ולכן אם יחמיר ועשה, לא יברך), אבל האיסור של "לא תשים דמים בביתך" יידון בכל מקרה בהתאם לסכנה הגלומה בו. והספרי שהראב"ד נשען עליו מדבר על "לא תשים דמים בביתך" ולא על "ועשית מעקה לגגך". ראה שם פסקא רכט.

⁶ ראה תורה תמימה (הערה עה) שכתב: "ודע דעיקר מצוות עשית מעקה הוא רק בבתי שבארץ ישראל ששם הגגות ישרות ולא משופעות כמו אצלנו ולכן רגילים לעשות כל תשמישים על הגגות ... ומפני זה יש חשש נפילה ולכן יש חיוב מעקה. מה שאין כן בגגים שלנו שרק במקרה רחוקה עולים עליהם לשעוה קלה ובאותו פעם נזהרים שלא יפל". והוא מסיים בלשון פסקנית: "לכן אין אצלנו דין חיוב מעקה כלל ותמיהני על בעלי השו"ע והאחרונים ... שלא בארו זה". על הרמב"ם שחי במזרח אין הוא תמה.

⁷ הרמב"ן לעיל רואה את מצוות מעקה כחלק מהציווי הרחב יותר של: "לא תעמוד על דם רעך", וכאן הציווי הרחב יותר הוא "השמר לך ושמור נפשך מאד" (וסופנו שנגיע ל"נשמרתם לנפשותיכם"). קישור זה של הרמב"ם לפסוק בדברים ד ט דורש הסבר שהרי

הלכה ה: הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות.

בבא מציעא דף קא עמוד ב

תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו - משכיר חייב להעמיד לו דלתות, לפתוח לו חלונות, לחזק לו תקרה, לסמוך לו קורה. ושוכר חייב לעשות לו סולם, לעשות לו מעקה, לעשות לו מרזב, ולהטיח את גגו.⁸

מועד קטן דף יא עמוד א

עושין מעקה לגג ולמרפסת מעשה הדיוט, אבל לא מעשה אומן.⁹

בבא בתרא דף ב עמוד ב

תא שמע, דאמר רב נחמן אמר שמואל: גג הסמוך לחצר חבירו - עושין לו מעקה גבוה ד' אמות! שאני התם, דאמר ליה בעל החצר לבעל הגג: לדידי קביעה לי תשמישי, לדידך לא קביעה לך תשמישתך.¹⁰

ספרי דברים פסקא רכט

כי יפול הנופל ממנו, ראוי זה שיפול אלא מגלגלים זכות על ידי זכיי וחובה על ידי חייב.¹¹

מסכת קידושין דף ע עמוד א

אזל רב יהודה לקמיה דרב הונא [הלך רב יהודה לפני רב נחמן ... בא ומצא אותו שעושה מעקה. אמר לו: לא סבור מר לאותה הלכה שאמר רב הונא בר אידי אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור - אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה? אמר לו: פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא [חלק קטן של המעקה אני עושה].¹²

דברים רבה פרשה ו סימן ג

הפסוק מדבר על זכירת מעמד הר סיני: "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך". ואולי המקור לרמב"ם היא הגמרא במסכת ברכות לב ע"ב: "מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום, המתין לו עד שסיים תפלתו. לאחר שסיים תפלתו אמר לו: ריקא, והלא כתוב בתורתכם: רק השמר לך ושמור נפשך וכתוב: ונשמרתם מאד לנפשתיכם". ראה שם.

⁸ ומה אם משהו שמבקר בבית, גר בו באופן זמני או שוכר לזמן קצר (בית מלון ואולם שמחות למשל)? ולמה המשכיר פטור? ראה ספר יראים סימן רלד: "ונראה לומר שהעומד בבית אחרים פטור העומד מן המעקה דלא מרבינן אלא לקח וירש וניתן לו במתנה. אלמא מעקה לאו חובת הדר הוא. והא דתניא בבבא מציעא שוכר חייב לעשות לו מעקה. יש לומר מדרבנן הוא דעקרוה רבנן ממשכיר ואוקמוה אשוכר משום דמשכיר אינו בבית ואינו רואה וישכח ואדהכי יפול הנופל". עדיין החיוב הוא על בעל הבית!

⁹ מדובר בחול המועד בו אסורה מלאכה, אלא אם כן יש בכך צורך גדול (הפסד כספי, סכנה וכיו"ב). מפשט המשנה הקובעת שעושים בחול המועד מעקה מעשה הדיוט אבל לא מעשה אומן, אפשר להבין שההבדל הוא רק בצורה ובגימור אבל לא בחוזק ובעמידות המעקה. אבל הגמרא שם מסבירה שמעשה הדיוט הוא "הוצא ודפנא" (ענפי דקל ודפנה). האם על זה יכול אדם להישען? ראה רמב"ם הלכה ג לעיל. ובשולחן ערוך אורח חיים סימן תקמ סעיף א נפסק: "ואם נפרץ גדר גינתו ... בונה מעשה הדיוט דהיינו שמיניח אבנים זו על זו ואינו טח בטיט; או גודר אותה בקנים וגומא וכיוצא בהם. וכן אם עשה מעקה לגג, בונה אותו מעשה הדיוט; אבל כותל חצר הסמוך לרשות הרבים שנפל, בונה כדרכו; ואם היה נוטה ליפול, סותרו מפני הסכנה ובונה כדרכו". וכל דור ברוח זמנו, ראה רש"י שם שמסביר מהו מעקה למרפסת: "מעקה למרפסת - כותל קטנה העושין על האיציטבות שלפני העליות גדולות, כעין שיש על שפת נהר הריינוס".

¹⁰ כאן מדובר בנושא אחר הקשור בצנעת הפרט ובהלכה של היזק ראייה. בעל החצר יכול לכפות את בעל הגג הסמוך לו לבנות גדר בטענה שמהגג רואים את מה שנעשה בחצר והדבר מפריע לו, והיות שהשימוש בחצר קבוע ושכיח יותר מהשימוש בגג, "המזיק" הוא בעל הגג וחובת בניית המעקה מוטלת עליו. הבאנו הלכה זו כדי להראות שחובת בניית מעקה איננה רק מהדין של "יפול הנופל ממנו" שבפרשתנו, אלא גם מסיבות אחרות.

¹¹ וכן הוא במסכת שבת לב ע"א: "תנא דבי רבי ישמעאל: כי יפל הנפל ממנו ראוי זה ליפול, מששת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל. אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב". תורפו של דבר, שאנו מאמינים שאין מקריות בעולם ולכן אם משהו נפגע (או ההפך, קרה לו דבר טוב) ודאי "הגיע" לו. אם משהו נפל היכן שלא היה מעקה, מבחינתו "יש חשבון" וסיבה. אבל עדיין הדבר קרה אצל משהו, משהו שלא עשה מעקה ונושא באחריות. זאת ועוד, זה קרה אצלו דווקא, משום שגם לגביו יש חשבון של: "מגלגלין ע"י חייב". וזה נושא נכבד שצריכים לדון בו בפעם אחרת.

¹² ראה הסיפור שם במלואו על רב יהודה, שהיה איש קשה ומקפיד בכבודו (ומעיר לאחרים) שהלך לדין תורה לפני רב נחמן שהיה איש חשוב (מקורב לבית ראש הגולה ויש אומרים ראש הגולה בעצמו) וראהו בונה מעקה. למרות שבסיפור, רב נחמן קצת מתנצל וממעט בטרחה שבעשיית המעקה, יש מפרשים שדווקא מסיפור זה לומדים שעשיית מעקה איננה פוגעת בכבוד נושא משרה וגם איש ציבור צריך לקיימה (ראה שטיינזלץ). ראה בגמרא כתובות עז ע"ב, סוף פרק שמיני, איך רב אדא בר מתנא עוקץ את אביי על שהניח את גג ביתו ללא מעקה אפילו שעה קלה שהרוח העיפה אותו. עוד על פטור של איש חשוב ממצוות שאינן לפי כבודו ראה דברינו [והתעלמת – פעמים שאתה מתעלם](#) בפרשה זו.

זהו שאמר הכתוב: "כי לוית חן הם לראשך" (משלי א ט) – רבותינו אומרים: נעשים דברי תורה חן לרשיותך.¹³ ... אמר רבי פנחס בר חמא: לכל מקום שתלך המצות מלוות אותך: "כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה לגגך". אם עשית לך דלת, המצות מלוות אותך, שנאמר: "וכתבתם על מזוזות ביתך" (דברים ו ט). אם לבשת כלים חדשים המצות מלוות אותך, שנאמר: "לא תלבש שעטנז" (דברים כב יא) ... אם היה לך שדה והלכת לחרוש בתוכה המצות מלוות אותך, שנאמר: "לא תחרוש בשור ובחמור יחדו" (דברים כב י), ואם זרעת אותה המצות מלוות אותך שנאמר: "לא תזרע כרמך כלאים" (שם), ואם קצרת אותה המצות מלוות אותך, שנאמר: "כי תקצור קצירך בשדך ושכחת עומר בשדה" (שם כד). אמר הקב"ה: אפילו לא היית עוסק בדבר אלא מהלך בדרך, המצות מלוות אותך מנין? שנאמר: "כי יקרא קן צפור לפניך".¹⁴

שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ו סימן ה

אמר רבי לוי: כל מעשיהן של ישראל משונין מאומות העולם: בחרישתן, בזריעתן ובנטיעתן, בקצירתן, בעימורן, בדישן בגרניהן ביקביהן בגותיהן בבכורותיהן בבשרן בתגלחתן במניינן. בחרישתן, שנאמר: (דברים כב) לא תחרוש בשור ובחמור. בזריעתן, שנאמר: (שם) לא תזרע כרמך כלאים. בנטיעתן, שנאמר: (ויקרא י"ט) וערלתם ערלתו את פרוי. בקצירתן, שנאמר: (ויקרא יט) ובקצרכם את קציר ארצכם. בעימורן, שנאמר: (דברים כד) ושכחת עומר בשדה. בדישן, שנאמר: (דברים כה) לא תחסום שור בדישו. בגרניהם ביקביהם, שנאמר: (שמות כב) מלאתך ודמעך לא תאחר ... בגותיהן. שנאמר: (דברים כב) ועשית מעקה לגגך. בתגלחתיהן, שנאמר: (ויקרא יט) ולא תשחית את פאת זקנך. במנינם, שנאמר: (שמות ל) כי תשא את ראש בני ישראל וגו', ישראל מונין ללבנה ואומות העולם לחמה".¹⁵

ויקרא רבה פרשה כז סימן ב

ר' תנחומא פתח: "מי הקדימני וְאֶשְׁלֶם תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם לִי הוּא" (איוב מא ג) ... א"ר ירמיה ב"ר אלעזר: עתידה בת קול להיות מפוצצת בראש ההרים ואומרת: כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. זהו שכתוב: "כָּעֵת יִקְרָא לְיַעֲקֹב וְלִישָׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל" (במדבר כג כג) – כל מי שפעל עם אל עכשיו יבוא ויטול שכרו. ורוח הקודש אומרת: מי הקדימני ואשלם – מי קָלַס לפני עד שלא נתתי לו נשמה? מי קָלַס לפני עד שלא נתתי לו בן זכר? מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג? מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית? מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו מקום? מי עשה לי לולב עד שלא נתתי לו דמים? מי עשה לי ציצית עד שלא נתתי לו טלית? מי הפריש לי פאה עד שלא נתתי לו שדה? מי הפריש לי תרומה עד שלא נתתי לו גורן? מי הפריש לפני חלה עד שלא נתתי לו עיסה? מי הפריש לפני קרבן עד שלא נתתי לו בהמה? זהו שכתוב: "שור או כשב או עז כי יולד ... ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה להי".¹⁶

¹³ לעת זקנתך, כשהאדם נעשה רש וחלש, התורה היא שמגינה עליו. ראה סוף מסכת קידושין (פב ע"ב): "תורה ... עומדת לו לאדם בעת ילדותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בעת זקנותו".

¹⁴ ראה מקבילה במדרש תנחומא (בובר) בראש פרשתנו, סימן א: "מצוה גוררת מצוה מניין, שנאמר כי יקרא קן צפור לפניך וגו', שלח תשלח וגו' למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כב ו ז). אחריו מה כתיב? "כי תבנה בית חדש" (דברים כב ח) - תזכה לבנות בית ולעשות מעקה. מה כתיב אחריו? "לא תזרע כרמך כלאים" (שם ש ט) - תזכה לכרם ולזרוע שדה. מה כתיב אחריו? "לא תחרוש בשור ובחמור" (שם ש י), תזכה לשורים ולחמורים, מה כתיב אחריו, לא תלבש שעטנז וגו' (שם ש יא), תזכה לבגדים נאים מצמר ומפשתן, מה כתיב אחריו, גדילים תעשה לך (שם שם /דברים כ"ב / יב), תזכה למצות ציצית, מה כתיב אחריו, כי יקח איש אשה (שם שם יג), תזכה לאשה ולבנים, למדנו שמצוה גוררת מצוה, לכך נסמכו פרשיות אלו לאלו". הדגש הוא, כמובן, על ריבוי המצוות שבפרשתנו, בדומה לפרשות קדושים בספר ויקרא ומשפטים בספר שמות. מצווה גוררת מצווה ואותנו מעניין מיקומה של מצוות מעקה בשרשרת זו וכן ייחודה, בדומה למזוזה (שאיננה נזכרת כאן) כמצווה של הבית. שני המדרשים הם על מצוות שילוח הקן אשר מתרחשת "בדרך". ראה איך דברים רבה מסיים במצווה זו ואילו תנחומא פותח בה. ועל מצוות שילוח הקן, ראה דברינו [על מידות גזירות וטעמי המצוות](#), בפרשה זו.

¹⁵ מדרש זה, על ספר שיר השירים, אינו מחויב דווקא לפרשתנו ומזכיר ומונה מצוות מכל ספרי התורה. לפיכך, אפשר לשאול על הסדר שבחר להציג את המצוות. מהשדה פנימה? הבדל נוסף הוא הרוח הלאומית והבדלנית של מדרש זה. שני המדרשים הקודמים הם "כלפי פנים", במטרה לחנך את האדם היהודי לקיום המצוות דרך המוטיב של מצווה גוררת מצווה (שמסדר באופן ברור ברקע שח"ח ההפך, עבירה תגרו עבירה, ראה רש"י ויקרא יט יא). מדרש זה, לעומתם, הוא "כלפי חוץ", או "פנים-חוץ" ומטרתו להסביר ליהודי את ערך קיום המצוות (עול מצוות שהוטל עליו) בהשוואה לאומות העולם. על רקע זה, בולטת מצוות מעקה שלכאורה היא מצווה שכלית ואוניברסלית ואינה מייחדת דווקא את עם ישראל. אפשר שהרעיון הוא שגם מצוות כגון זו, מזהרות בצו של הקב"ה ולא כחוק חברתי-אנושי. גם מצווה כגון זו, תוקפה בה מגבוה.

¹⁶ כאן, שיר הלל ותודה לקב"ה שהוא סיבת כל מה שיש לנו וכל המצוות שאנו מקיימים אינן אלא החזרה מועטה של הטוב שהוא משפיע עלינו. מצוות מעקה היא תוצאה של בית שיש לך. ובפסיקתא רבתי (איש שלום) הוספה א פרשה ד, שרוצה לשבח את עם ישראל, מצאנו נוסח דומה אבל אולי קצת שונה: "זהו שכתוב: "יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת רחקת כל קצוי ארץ (ישעיה כו טו) - יספת לגוי ה', אתה נותן לישראל בן הוא מוחלו לח' ימים, אתה נותן לו בית הוא קובע מזוזה, נתת לו גג הוא עושה לו מעקה".

פרשת כי תצא, חמישית לנחמה

תשס"ב, תשס"ו

שבת שלום
מחלקי המים